

INSULINDE IN
WOORD EN BEELD

DOOR

HENRI ZONDERVAN.

PASSER TE PAJAKOEMBOEH.

BIJ J. B. WOLTERS — GRONINGEN, DEN HAAG.

SCHOOLPLATEN.

J. W. BOERMAN EN K. M. KNIP, **Dieren in hun omgeving.** 12 Schoolplaten voor het onderwijs in de kennis der Natuur, (grootte 75 bij 105 cM.). Naar oorspronkelijke aquarellen van M. A. KOEKKOEK.
Prijs per hoofdplaat met bijplaat, geplakt op één zwaar carton, met ronde hoeken, met geïllustreerde toelichting f 5,25
Hoofdplaat en bijplaat afzonderlijk opgeplakt, met ronde hoeken - 6,25
Geïllustreerde toelichting afzonderlijk - 0,45

P. R. BOS, **Nederland in Woord en Beeld.** 30 Schoolplaten voor het Aardrijkskundig onderwijs, (grootte 65 bij 85 cM.). Volgens aquarellen naar de natuur getekend door B. BUENINCK. Met geïllustreerde toelichting door B. A. Kwast, G. J. A. Mulder of R. Noordhoff.
Prijs per plaat, geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken, met geïll. toelichting f 4,25
Geïllustreerde toelichting afzonderlijk - 0,45

PROF. DR. J. RITZEMA BOS, **Vijf platen ten gebruike bij het onderwijs in de kennis der Dierenwereld** op de lagere school, (grootte 76 bij 96 cM.), naar aquarellen van W. K. de Bruin; met geïllustreerde handleiding, geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken f 18,00

PROF. DR. J. RITZEMA BOS, **Schoolplaten van voor den akkerbouw schadelijke dieren.** (gr. 76 bij 96 cM.). Compleet in twee series, elk van zes platen; naar aquarellen van W. K. de Bruin; met geïllustr. handleiding, per serie, geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken f 21,00

J. W. DE JONGH EN H. WAGENVOORT, **24 Schoolplaten voor de Vaderlandsche Geschiedenis.** (grootte 84 bij 110 cM.). Naar oorspronkelijke aquarellen van J. HOYNCK VAN PAPENDRECHT, GERARD VAN HOVE, J. H. ISINGS JR., C. JETSES, J. H. JURRES, W. C. STARING, G. WESTERMAN en J. J. R. DE WETSTEIN PFISTER.
Prijs per plaat met geïllustreerde toelichting, geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken f 5,25
Geïllustreerde toelichting afzonderlijk - 0,45

JAN LIGTHART, H. SCHEEPSTRA EN W. WALSTRA, **Het volle leven.** Platen voor het zaakonderwijs in de eerste schooljaren. Naar oorspronkelijke teekeningen van W. K. DE BRUIN en C. JETSES. Compleet in 4 series, elk van 6 platen (gr. 75 bij 105 cM.).
1e Serie, Winterhalfjaar: Timmeren | 3e Serie, Winterhalfjaar: Metselen
2e Serie, Zomerhalfjaar: Grasland | 4e Serie, Zomerhalfjaar: Bouwland
Prijs per serie van 6 platen, geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken f 24,75
Handleiding bij iedere serie, geïllustreerd met zwarte en gekleurde platen, herzien door A. M. van Leeuwen 4e druk à - 1,90

H. SCHEEPSTRA EN W. WALSTRA, **Twintig platen voor het Aanschouwingsonderwijs,** (gr. 56 bij 76 cM.), geplakt op zw. carton, met ronde hoeken, 4e druk f 32,75
Handleiding bij de twintig platen 8e druk - 1,90
Prijs per plaat afzonderlijk, opgeplakt f 1,90.

H. SCHEEPSTRA EN W. WALSTRA, **Ambachten en bedrijven.** Vijftien platen voor het Aanschouwingsonderwijs, (grootte 56 bij 76 cM.), geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken 2e druk f 29,75
Handleiding bij de vijftien platen 3e herziene druk - 1,90
Prijs per plaat afzonderlijk, opgeplakt f 2,25.

J. B. UBINK EN P. WILLEMSE, **De natuurlijke lijn.** Vier series wandplaten voor Teekenonderwijs. Elke serie bestaande uit 12 zwarte en 12 gekleurde platen, (grootte 60 bij 80 cM.), met toelichting A, algemeen gedeelte en Toelichtingen B I, II, III, IV, bijzonder gedeelte.
Prijs per serie, elk van 24 platen, geplakt op zwaar carton f 18,00
Toelichting A, alg. gedeelte, geïll., f 0,50; Toelichtingen B I, II, III, IV, bijz. gedeelte, à - 0,50

 Deze series Schoolplaten geven in alle opzichten **Nederlandsche toestanden weer en sluiten aan bij het onderwijs in Nederland.** 

HENRI ZONDERVAN, **Insulinde in Woord en Beeld.** 12 Schoolplaten voor het Aardrijkskundig onderwijs, (grootte 75 bij 105 cM.). Naar oorspronkelijke aquarellen van W. C. C. BLECKMANN, P. VAN HEERDT-QUARLES en W. J. ISING.
Prijs per plaat met geïll. toelichting, geplakt op zw. cart., met ronde hoeken f 4,25
Geïllustreerde toelichting afzonderlijk - 0,45

HENRI ZONDERVAN, **Europa in Woord en Beeld.** 12 Schoolplaten voor het Aardrijkskundig onderwijs, (grootte 75 bij 105 cM.). Naar oorspronkelijke aquarellen van L. H. FISCHER, A. NOHMANN, R. RESCHEITER e. a.
Prijs per plaat, geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken f 4,25
Geïllustreerde toelichting bij het 1e zestal - 1,75
Geïllustreerde toelichting bij het 2e zestal - 1,75

INSULINDE IN WOORD EN BEELD

DOOR

HENRI ZONDERVAN.

PASSER TE PAJAKOEMBOEH.

*Bij de plaat inbegrepen.
Afzonderlijk f 0,25.*

BIJ J. B. WOLTERS' U. M. — GRONINGEN, DEN HAAG.

INHOUD.

	Blz.
INLEIDING	3
1. De Padangsche Bovenlanden	4
2. De Menangkabauers	8
3. De klein- en tusschenhandel	13
REPRODUCTIE DER PLAAT	16/17
4. De passer	15
5. Verklaring der plaat	22
6. Literatuur	25
7. Een tocht door Sumatra	27

INLEIDING.

De beste gelegenheid om een overzicht te krijgen van hetgeen de inlandsche kleinhandel omvat, tevens om zich een denkbeeld te vormen van de voorwerpen, die in een inlandsche huishouding dienst doen, maar ook van de verscheidenheid aan landbouwgewassen, vruchten en bloemen, welke de bodem voortbrengt, levert de passer of inlandsche markt, zooals die op Java en in West-Sumatra dagelijks gehouden wordt met een om de vijf dagen terugkeerende groote levendigheid. Hier vinden zoowel de landbouwer als de handwerksman een hoogst welkome gelegenheid om hun artikelen van de hand te zetten; hier kan de vreemdeling waarnemen, dat de inlander en vooral de inlandsche vrouw voor dit soort handel meer aanleg bezit dan men, afgaande op haar stillen, weinig bespraakten aard, zou vermoeden; hier kan men den inlander in zijn handel en zijn wandel, in zijn doen en laten, kortom in zijn volkseigenaardigheid zien. „De beteekenis der passers voor het inlandsche leven is niet te onderschatten; zij zijn als het ware de polsslag van de inlandsche welvaart.” De omvang en beteekenis ervan hangt n.l. ten nauwste samen met de bevolkingsdichtheid en de welvaart der streek, en aangezien Pajakoemboeh, waarvan de passer op deze plaat is afgebeeld, in de Padangsche Bovenlanden is gelegen, en deze streek het dichtst bevolkte en meest welvarende gedeelte van Sumatra vormt, is de levendigheid en de omvang van den handelsomzet hier bijzonder groot. Een bezoek aan deze passer geeft tevens gelegenheid een en ander mede te deelen omtrent de zoo belangrijke Padangsche Bovenlanden en de bewoners ervan, bekend als de Menangkabauers, stelt daarenboven in staat den klein- en tusschenhandel in het algemeen te bespreken.

1. De Padangsche Bovenlanden.

Deze landstreek vormt tegenwoordig een afdeeling van het gouvernement Sumatra's Westkust, een der grootste gewesten, waarin het eiland Sumatra staatkundig is verdeeld. Haar oppervlakte (22528 v. km.) bedraagt ongeveer $\frac{2}{3}$ van die van Nederland, haar bevolkingscijfer bijna 1 miljoen, d. i. $\frac{1}{5}$ van die van geheel Sumatra, welke op 5 miljoen geschat wordt. Niet slechts is zij een der dichtst bevolkte deelen van Sumatra, ja van de geheele Buitenbezittingen, maar tevens een der meest welvarende. De rijstbouw op sawahs (zie de toelichting bij de plaat *Rijstbouw*) staat bij die van Java niet achter, de koffiecultuur bloeit er, tabaks- en gambirteelt zijn er van belang, evenals die van suiker, groenten en vruchten voor den uitvoer naar de naburige gewesten. De veestapel is belangrijk, gevogelte wordt er voor den uitvoer gefokt. Ook de nijverheid speelt er een rol en getuigt van veel kunstzin, zooals uit het houtsnijwerk aan woningen en rijstschuren, maar tevens uit het goud- en zilverсмеedwerk blijkt. De bevolking verzamelt daarenboven boschprodukten, alsook stofgoud, terwijl echte mijnbouw wordt beoefend bij de ontginning der Ombilinsteenkolen (zie de toelichting bij de plaat *De Anaikloof*). Was de handel er vroeger al zeer levendig, sedert den aanleg van spoorwegen is deze nog van veel grooter beteekenis geworden.

De bodem is zeer oneffen, want het geheele gewest is bedekt met ketenen van den Boekit Barisan (zie de toelichting bij de plaat *De Anaikloof*), waarop hier de groote rivieren Kampar en Indragiri ontspringen. Niet alleen is er het gebergte veel breeder dan in het Z. deel van het eiland, maar tevens veel meer ingewikkeld; want het bestaat uit een groot aantal bergruggen en vulkaankegels met talrijke

lengte- en dwarsdalen, met plateau's en bergmeren. Op deze wijze is het gewest verdeeld in tal van afzonderlijke natuurlijke landschappen. De rivieren zijn hier dieper ingesneden dan in het N. en Z., vormen somtijds kloven van 200—300 M. diepte, met steile, menigmaal loodrechte wanden, de vulkanen zijn er hooger, de watervallen grootscher. Zoo behooren de Padangsche Bovenlanden tot de mooiste bergstreken der wereld. „De woeste pracht van het oerwoud, van de met forschen plantengroei getooide bergruggen en ravijnen en de grauw getinte toppen der vulkanen, die in kille eenzaamheid uit het groen naar boven rijzen, vormen een eigenaardige en aantrekkelijke tegenstelling met de ontgonnen vlakte en den bebouwden bergvoet, waar, in een kalme natuur en op vruchtbaren bodem, alles welig tiert, wat men er plant en zaait.” In dit gedeelte van Sumatra kan de reiziger volop genieten van de prachtige natuur van het tropische berglandschap, en sedert de spoorweg, die elders besproken zal worden, het reizen aldaar zoo gemakkelijk heeft gemaakt, trekken de Padangsche Bovenlanden van jaar tot jaar meer bezoekers. Daar de belangrijkste plaatsen langs den spoorweg liggen, zullen zij gelijktijdig met dezen besproken worden bij de plaat der *Anaikloof*. Deze kloof overtreft alle overige aan natuurschoon, nochtans is menige andere evenzeer een bezoek waard. Zoo de kloof van Harau (fig. 1) of die van Pajakoemboeh, welke, daar deze plaats aan het eindpunt der spoorlijn ligt, gemakkelijk te bereiken is. De loodrechte, naakte wanden der kloof, vol diepe groeven en spleten, loopen een klein uur gaans evenwijdig naast elkander op een afstand van 20 tot 200, gemiddeld 150 M. voort; slechts hier en daar zijn de rotsmuren van de noordzijde met een kleinen krans van groen behangen, terwijl zij aan de overzijde met een rijken plantentooi prijken. Talrijke watervallen storten zich naar beneden; de schoonste is wel

die van de Batang Harau, die zich, evenals de Staubbach in Zwitserland, in fijnen regen oplost, vóór hij den grond heeft bereikt. Hier in het N.O. der Bovenlanden ontspringen de Kampar-Kanan en Kampar-Kiri, welke samen de Kampar-rivier vormen, de breedste stroom van Sumatra, welke in

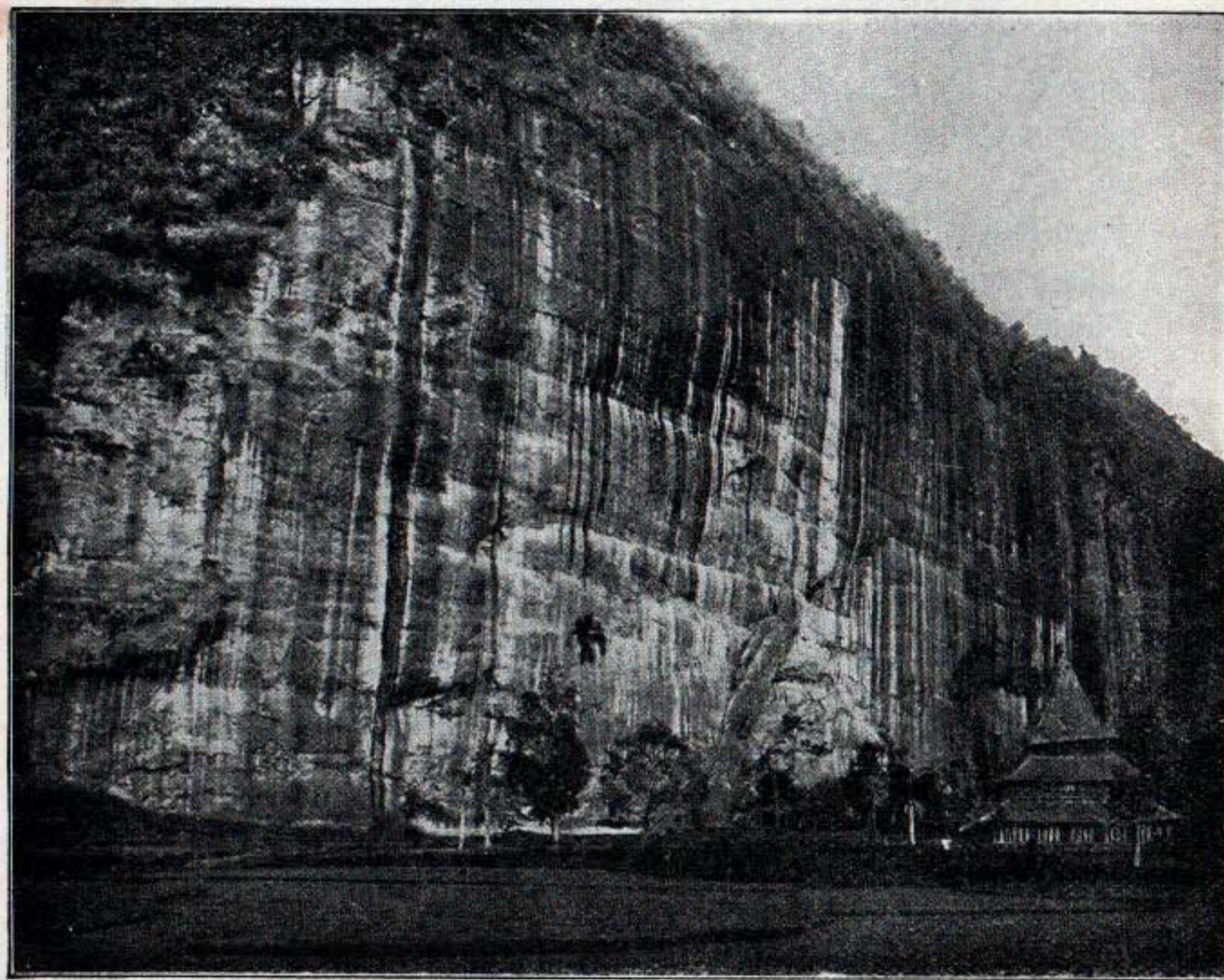


Fig. 1. Ingang van de kloof Harau.

oostelijke richting naar de Straat van Malaka stroomt. Dit geheele landschap, de oostelijke afhelling van het Barisan-gebergte, is bijzonder rijk aan natuurschoon: phantastisch zijn de bergvormen, indrukwekkend de kloofvormige dalen,

waardoor de rivieren bruisen, grootsch is van de hoogte uit het gezicht op den 800 M. diepen dalketel der zijrivier van de Kampar, de Mahé, een oude meervlakte, geheel door bergen ingesloten, waardoor de rivier zich langs een smalle spleet heen wringt, om aan de andere zijde, eveneens door een kloof, het dal te verlaten. Een andere weg voert van Pajakoemboeh in de vallei van Tanah Datar, eerst over de rivier van Agam met een mooie steenen brug van meer dan 35 M. lengte, en vervolgens door een wildernis, die rijk is aan tijgers, naar de liefelijke vallei van Boea, volgens sommigen de schoonste van Sumatra. Aan de linkerzijde wordt zij ingesloten door een kalksteengebergte, waaruit talrijke scherpe punten oprijzen, terwijl zich in de verte de vulkaan Sago vertoont, met zulke diep ingesneden kraterwanden, dat men van uit het huis van den controleur te Boea regelrecht in den met prachtig geboomte begroeiden krater kan zien. In de buurt ligt een merkwaardige grot, welke reeds aan den ingang een prachtig gezicht oplevert en o. a. een paar zalen bevat met zonderlinge druipsteen-vormingen. Een riviertje stroomt door de grot en vormt een tunnel, waardoor men de vlakte van Tanah datar kan bereiken. In een onderaardsch plateau vindt men verschillende bassins, door een beek met lauwwarm water gevuld en waarin talrijke vischjes leven, ondanks de volslagen duisternis, welke er heerscht. Door de vallei van Tanah datar verder trekkend, ziet men in de verte de voornaamste vulkaanreuzen van Sumatra oprijzen; n.l. den Merapi, den Singgalang, den Sago, den Ophir, den Talang en bij gunstig weer zelfs den 3800 M. hoogen Goenoeng Korintji, een der hoogste bergen van geheel Insulinde. Wij bevinden ons hier in het hart van het oude rijk van Menangkabau (= Oorsprongland), welks laatste vorsten in Pagerroejong verblijf hielden, thans een onbeduidende plaats, doch met merkwaardige oudheden uit

den Hindoetijd. Naar dit rijk is de Maleische stam der Menangkabauers genoemd, wier kernland de Padangsche Bovenlanden vormen en die thans onze aandacht vragen.

2. De Menangkabauers.

Met dezen naam wordt het gedeelte der Maleische bewoners van Sumatra aangeduid, dat hoofdzakelijk de Padangsche Bovenlanden en de naburige streken bewoont. Het is een krachtig gebouwd menschengeslacht met vierkant gelaat, sterk ontwikkelde jukbeenderen en breede onderkaak, doch heldere, gitzwarte oogen. Daar de Maleier groote, witte tanden leelijk vindt, worden die der onderkaak tot op het tandvleesch afgesneden, de boventanden gedeeltelijk afgevijld en vervolgens zwart en glanzend gemaakt. In de ooren maken de vrouwen voor het dragen van oorsieraden dikwijls zulke groote gaten, dat de oorlel tot op den schouder afhangt en niet zelden geheel is doorgescheurd, precies als bij de Dajaks op Borneo (zie de toelichting bij de plaat *Groot Dajaksch huis*). Het haar, zwart en grof, wordt bij de mannen meestal kort afgesneden, door de vrouwen tot een kapsel verwerkt, dat verschilt naar de landstreek, waar zij wonen. De kleeding is zeer uiteenlopend; thuis en bij den veldarbeid is zij bij de mannen gewoonlijk beperkt tot een hoofddoek en een korte broek of een lap, die even over de knieën reikt, terwijl overigens de kleeding bestaat uit een hoofddoek, een buis, een sarong, een broek, een gordel en een vierkanten bonten doek, meestal over den linker schouder gedragen. Ook wordt als hoofdbedekking door mannen en vrouwen een kegelvormige hoed gedragen van bamboe of pandanusbladeren, doch als feesttooi der hoofden

wel van geel koper vervaardigd. De kleeding der vrouwen bestaat uit een kain, d. i. een doek, die als de sarong wordt gedragen, een buis en een slendang, een katoenen lap van ongeveer $\frac{3}{4}$ meter breedte en 2 meters lengte, welke tot velerlei doeleinden wordt gebezigd.

Van het karakter der Menangkabauers wordt niet veel goeds verteld. Zij zijn in het algemeen ernstig van aard, hebben een afkeer van luidruchtigheid en dronkenschap, houden veel van gezelschap, van rooken (cigaretten) en pruimen (betel), zijn zeer onzindelijk, bij feesten erg onmatig in het eten, maar gastvrij en tegenover vreemden toeschietelijk. Hoewel de Mohammedaansche godsdienst algemeen beleden wordt, bepaalt zich dit tot uiterlijkheden en is de Menangkabauer feitelijk nog heiden en wel aanhanger van het aninisme of de geestenvereering (zie de toelichting bij de plaat: *Groot Dajaksch huis*).

De woningen staan op palen, die het dak dragen en waartusschen, 1—2 M. boven den grond, de vloer is bevestigd. Eigenaardig is de vorm van het dak, dat in het midden hol is en gewoonlijk in twee hoornvormige punten uitloopt, terwijl bij sommige huizen nog een kleiner, op zich zelf staand dakje midden op het eerste is aangebracht. In het huis treft men aan de voorzijde een gemeenschappelijke familiekamer aan, waarin meermalen de kinderen en de oude ongehuwden slapen, en aan de achterzijde een aantal kleine vertrekken, gescheiden door planken, bamboe of een lap katoen en bestemd tot slaappleats voor de gehuwden en huwbare meisjes. Door middel van een trap of ladder bereikt men de deur; de ramen hebben geen glasruiten, doch worden door luiken gesloten. De aanzienlijke woningen hebben aan één of beide zijden een soort opkamer, bestemd om bij feestelijke gelegenheden tot eereplaats voor deftige gasten te dienen. Ook zijn de wanden

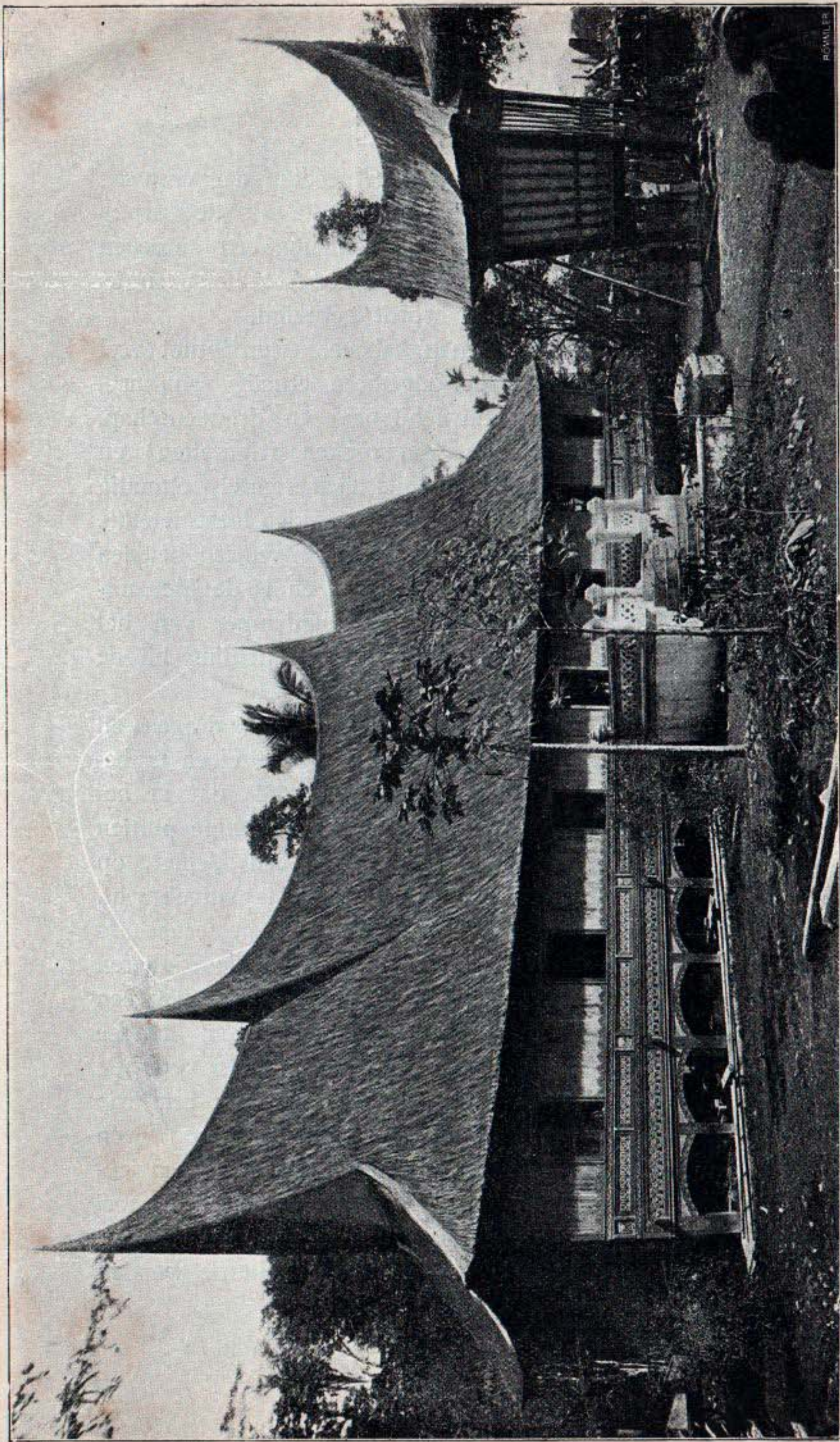


Fig. 2. Woonhuis met rijtschuur in de Padangsche Bovenlanden.

van vele huizen met fraai snijwerk en kleine stukjes spiegelglas versierd en rood, wit en geel beschilderd. Het sierlijkst en fraaist zijn evenwel de kleine rijtschuren, die in de nabijheid van elk huis staan (zie fig. 2). Van het dorp zijn verder de voornaamste gebouwen: het taboeahhuisje, waarin de groote, van een uitgeholden boomstam vervaardigde trom ligt, waarmede bij bijzondere gelegenheden de bevolking gewaarschuwd en bijeengeroepen wordt, de balai, het raadsgebouw, waarin door de dorpschouten vergaderd en recht gesproken wordt, de moskee, de school en de lapau, die als winkel, restauratie en herberg dient. De markt, veelal een groot plein, beschaduwd door waringin- of koebangboomen, vertoont eenmaal per week groote levendigheid.

De bouwvorme en inrichting der woningen staat in nauw verband met de meest eigenaardige der instellingen van de Menangkabauers, n.l. het *matriarchaat* (moederrecht), d. i. die inrichting van familie en stam, waarbij de afstamming in de vrouwelijke lijn wordt gerekend, de kinderen met hun moeder het gezin vormen en de vader daartoe niet behoort. Bijgevolg erven de kinderen alleen van de moeder en van hare broeders; de vader kan tijdens zijn leven wel van zijn eigen bezittingen geschenken geven, maar slechts ten overstaan van zijne bloedverwanten, die zulks zooveel mogelijk tegengaan. Zijn erfgenamen zijn zijne broeders of zusters of de zusterskinderen. Een ander gevolg van dit matriarchaat is, dat de vrouw bij huwelijk niet uit haar stam of familie treedt, zelfs de moederlijke woning niet verlaat, maar een deel ervan voor zich krijgt. Doet zich door uitbreiding van haar gezin (en dat van hare andere getrouwde zusters) behoefte aan meer ruimte gevoelen, dan bouwt men in de lengte een paar palen bij het huis aan. Vandaar de langgerekte vorm der huizen, vandaar ook het groot aantal hunner bewoners. Het gezin wordt gevormd

door de moeder met hare kinderen; aan het hoofd ervan staat niet de vader, maar een broeder der moeder (gewoonlijk de oudste), die den naam *mama* draagt. Daar er verschillende gezinnen en *mama's* in één huis zijn, wordt van deze laatsten weder een als de voornaamste, als het hoofd des huizes beschouwd. Alle bewoners van een huis zijn afkomstig in de vrouwelijke linie van ééne stammoeder. Wordt het getal bewoners te groot voor één huis, dan wordt er een tweede, steeds in de nabijheid van het oude, opgericht. De geheele stam der Menangkabauers is verdeeld in een aantal afdeelingen of *soekoe's*, over het geheele land verdeeld, en in elk dorp wonen de leden van een en dezelfde *soekoe* samen in een afzonderlijke wijk, welke bestuurd wordt door een raad van familiehoofden. Het dorp omvat dus evenveel wijken, als er vertegenwoordigers van verschillende *soekoe's* voorkomen, en daar de leden eener *soekoe* geacht worden van dezelfde oer-stammoeder af te stammen, dus familie van elkander te zijn, mogen geen *soekoeleden* onderling huwen. Bezemer geeft de volgende schematische voorstelling van de familierelaties der bewoners van een huis, waarin zich een zeer oude vrouw als stammoeder bevindt:



De eigenaardige instelling van het matriarchaat, die dus in volkomen tegenstelling tot het *patriarchaat* (vaderrecht) staat, dat thans in alle beschaafde landen de rechtsnorm is, komt niet alleen bij de Menangkabauers voor, maar wordt bij vele andere stammen in Insulinde en eveneens bij talrijke onbeschaafde volken in andere deelen der aarde aangetroffen, ja zou, volgens sommige geleerden, in een grijs verleden zelfs de algemeen heerschende toestand geweest zijn, die eerst langzamerhand bij de meeste volken door het patriarchaat verdrongen werd.

3. De klein- en tusschenhandel.

De bevolking van Insulinde is voor verschillende behoeften, zooals kleeding, voeding, verlichtingsmiddelen, bewerkt ijzer, glas en aardewerk, sieraden, reukstoffen enz. in meer of mindere mate afhankelijk van het buitenland en verder van eene doelmatige verspreiding der binnenlandsche productie. Voor den aanvoer uit het buitenland zorgt de invoerhandel (zie de toelichting bij de plaat: *De Sabanghaven*), de verspreiding van de ingevoerde goederen en van de binnenlandsche voortbrengselen over het land is in hoofdzaak het bedrijf van de Chineezers en voor een gedeelte ook van de Arabieren, terwijl de inlanders zelf daaraan weinig deel nemen, evenmin als de Europeanen. Op Java echter beginnen sommige inlanders zich meer met tusschenhandel te bemoeien, evenals op de Buitenbezittingen sommige Maleische stammen als zeevaarders en handelaars een goeden naam hebben. Meestal echter heeft de inboorling een te gemoedelijke opvatting van zaken doen, zooals niet beter kan geïllustreerd worden dan door het

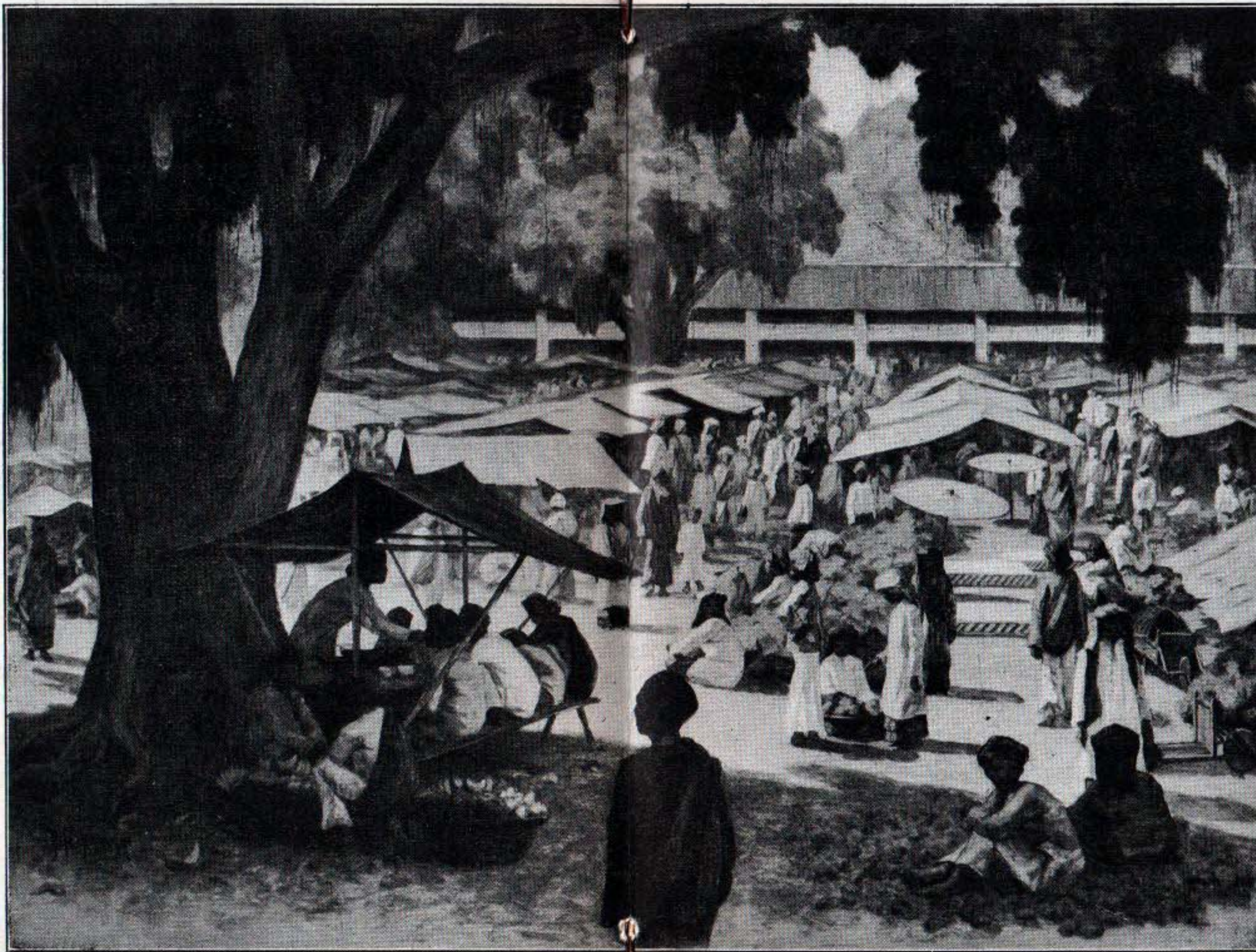
voorbeeld van een inlandsch winkeltje, waar van bediening geen sprake is, de voorbijganger uit de uitstalkast kiest, wat hij begeert en zijn penninske laat glijden door de gleuf van een bamboe spaarpot, waarvan de inhoud eerst des middags door moeder de vrouw wordt opgeborgen. En al is dit geen regel, maar al te dikwijls schijnt het, alsof de winkelnering wordt gedreven royaal, uit een goed hart, uit tijdverdrijf, tot vermaak van het gezin of omdat zulks al jaren lang plaats heeft. De rondventende dorpswinkelier, die met twee in elkander geflanste, glazen kastjes aan een draagstok de omstreken van zijn woonplaats doorkruist, houdt er een nog meer primitieve manier van geldverdiene op na, en zoowel bij hem als bij den winkelier geschiedt de boekhouding met kalk- of potloodstreepjes. „Zoodra, in het algemeen gesproken”, zegt Poensen, „de gewone inlander de grenzen van een' niet veel beteekenenden kleinhandel overschrijdt, is hij, meer of minder spoedig, een verloren man.” Hij is te weinig ontwikkeld en bezit te veel beuzel- en treuzelgeest. Veel beter verstaan Chineezen en Arabieren de kunst om geld te verdienen. De eersten waren reeds ten tijde van de Oost-Indische Compagnie, evenals heden ten dage nog, de tusschenpersonen bij den zoo uiterst belangrijken lijnwaadhandel, evenals zij een voornaam aandeel hebben, als opkooopers, bij den uitvoer van copra, huiden, peper, hars- en gomsoorten enz.; de Chinees is tevens winkelier (tokohouder) of *klontong* (marskramer), die met manufacturen, galanteriën enz. in manden of op schalen van gevlochten bamboe, dikwijls van een inlander als drager vergezeld, vooral op Java van dorp tot dorp trekt, met een soort rateltje in de hand, waaraan de naam klontong ontleend is. Terwijl hij de dorpen afreist om zijn waren te verkoopen, koopt hij tevens de produkten des lands op van de kleine landbouwers, om die elders aan de inlanders of

in de havenplaatsen aan de groothandelaars weer te verkoopen. Hij brengt de verbinding tusschen consument en producent, maar ook tusschen producent en groothandelaar tot stand. Maar al te dikwijls is hij tevens geldschietter en woekeraar en weet hij spoedig ten koste der inlanders tot groote welvaart te geraken (zie de toelichting bij de plaat: *De Chineesche kamp te Batavia*).

Hun mededingers, zoowel bij den tusschen- als bij den kleinhandel, zijn vooral de Arabieren. Ook zij gaan den boer op, de dessa's in, meest met lijnwaden, en slijten die onder de inlanders, dikwijls op crediet en afbetaling, tot overmatige prijzen. Gelijktijdig koopen zij bosch- en landbouwprodukten, vee en paarden van hen op, veelal bij ruiling, en brengen die weer elders in Indië of Singapore ter markt; zij houden winkeltjes en leenen gelden uit. „Aartswokeraars, zijn zij meedoogenlooze schuldeischers; en de zwakke, zorgeloos geld opnemende inlander is daarvan op groote schaal het slachtoffer.” Trots hun schraapzucht, gierigheid en sobere levenswijz, hun onthouding van drank en opium, hun taaiheid, hun gemis aan gewetensbezwaren in zaken, brengen zij het gewoonlijk niet tot rijkdom; werkkapitaal ontbreekt hun en zij verstaan den kleinhandel beter dan den groothandel. Ook op den passer ontbreken, zooals na het voorafgaande wel van zelf spreekt, Chineezen en Arabieren niet; maar hier speelt toch de inlander de hoofdrol.

4. De passer.

Reeds in de inleiding werd gewezen op de groote rol, welke de passer of markt in het leven der inlanders speelt, zoowel de gewone markt, die in menig dorp dagelijks



Passer te Pajakoemboeh.

wordt gehouden, als vooral de weekmarkt, die op vele plaatsen om de vijf dagen met groote regelmatigheid terugkeert, zoodat de bevolking zelfs met passerweken van vijf dagen rekent. *Passer*, *passar* of *pasar*, misschien afkomstig van het Perzische bâzâr (= openbare marktplaats), beteekent zoowel markt, als marktplaats en marktdag, in Benkoelen zelfs zooveel als winkelbuurt; in Palembang is het de naam voor de plaatsen, waar vreemdelingen, die zich in het binnenland vestigen, zooveel mogelijk moeten samen wonen. Hoewel de marktplaats zich als regel midden in het dorp bevindt, komt het in de Padangsche Bovenlanden voor, dat de passers buiten het dorp, soms zelfs geheel op zich zelf, ver van eenige woonplaats, zijn gelegen. Dit dagteekent nog uit den tijd, toen de hanengevechten nog niet waren verboden en deze op de passer plaats hadden, waarbij zwaar werd gewed en het hartstochtelijk spel menigmaal tot hevige en bloedige twisten aanleiding gaf, welke, aangehitst door vrouwen en kinderen, niet zelden tot al de aanwezigen, honderden personen, oversloegen. Gebeurde dit buiten het dorp, dan had men er vrede mee. Ook was de passer maar al te vaak de plaats van bijeenkomst voor slecht volk en vagebonden, vandaar dat deze buiten het dorp gehouden werd. De toestanden zijn echter ook hier in den laatsten tijd veel veranderd, en evenals op Java, vindt men thans in W.-Sumatra de passer meestal in het dorp, en trekken van heinde en ver de inlanders er heen om te koopen of te verkoopen. Terwijl groote plaatsen, zooals de hoofdsteden op Java en Sumatra, meer dan één passer hebben, vindt men ook dessa's, die geen eigen passer bezitten, in welk geval op een geschikt punt een passer wordt aangetroffen, als middelpunt van eenige daar omheen gelegen dorpen. Deze plaats wordt door de Regeering aangewezen; want zonder haar toestemming mag geen passer geopend

worden. Hier wordt dan om de vijf dagen markt gehouden.

Zoowel in het midden als aan den omtrek is de marktplaats met zwaar geboomte beplant, somtijds ook door levende hagen afgepaald. In de Padangsche Bovenlanden is zij aan de eene zijde gewoonlijk geheel open, aan de drie overige staan min of meer regelmatig òf groote gebouwen van twee verdiepingen, de onderste ten gerieve der kooplieden, die hier hunne waren uitstallen, de bovenste als woningen in gebruik, òf er bevinden zich kleinere huizen, zoogenaamde herbergjes, licht te herkennen aan de bamboe stellaadje, welke er voor staat, en waarop de koelie, die er zijn intrek wil nemen, zijn vracht neerlegt. Een gedeelte der marktgangers bestaat n.l. uit handelaars, die, alleen of door een koelie gevolgd, somtijds weken lang van de eene markt naar de andere trekken, totdat zij hunne goederen verkocht en daarmede hun zwerftocht volbracht hebben. Des avonds te voren komen zij gewoonlijk aan en vinden voor eenige duiten in de herbergjes een onderdak. Het meerendeel dezer slaapgelegenheden is het eigendom der dorpschouffers, die er hun intrek nemen, wanneer zij ter passer gaan, en de winsten op het slijten van koffie en andere dranken aan hun zetbaas overlaten. Bezoekt men des nachts zulk een herberg, dan vindt men den ganschen vloer met slapende lieden bedekt, die half naakt en dicht opeengedrongen bijeen liggen, of, ten halve ontwaakt, dommeltende luisteren naar het oude verhaal, dat een hunner, met een bril op den neus, uit een vuil, versleten en verfrommeld handschrift, op de eigenaardige dreunende wijze der inlanders, bij het walmende harspijpje voorleest.

Des morgens vroeg treft men weinig menschen op de passer aan en eerst tegen tien uur wordt het er druk. Van alle kanten stroomen dan de bezoekers toe, vooral vrouwen, met een vracht op het hoofd, waarover de bonte

sarong in ruime plooiën hangt; de mannen torschen eveneens den zwaren last op het hoofd, terwijl een krukje, dat op den schouder is geplaatst, den last steunt. Ook per rijtuig, transportkar, pikolpaard en, waar daartoe gelegenheid is, per prauw, worden de goederen aangevoerd. Daartusschen beweegt zich een menigte kinderen, waarvan sommigen niet onbevallig gekleed zijn met een donkerroode sarong, die helder afsteekt bij het blauwe, met zilver gestikte en tot de knieën afhangende baadje. Ook vele der volwassenen zijn op hun Zondagsch gekleed, en de bonte mengeling der kleederdrachten vormt een zeer kleurrijk tafereel. Zóó groot is het aantal bezoekers, dat nauwelijks één plekje op de passer overblijft; nochtans is van gedrang geen sprake.

Hoewel de verscheidenheid van koopwaren oneindig groot is, ja men op de passer zoowat van alles kan koopen, hier en daar ook heel wat Europeesche en Chineesche artikelen, bestaat er toch nog verschil, naar gelang van de streek, waar men zich bevindt. De meeste waren zijn soort bij soort geschikt. Vóór men de passer bereikt, kan men hem reeds ruiken; want op behoorlijken afstand bespeurt men reeds de afschuwelijke vermenging van allerlei geuren, waarbij die van visch en vleesch in rauwen en allerlei anderen vorm op de eene plaats, elders die van velerlei vruchten, op een derde die van allerlei soorten van bloemen de overheerschende is. Op elke passer spelen n.l. etenswaren, landbouwgewassen, vruchten en genotmiddelen de hoofdrol. Vooral de doordringende lucht van gedroogde vischjes vervult er de lucht. Daar visch voor den inlander het voornaamste dierlijke voedsel vormt, vindt men deze in grooten voorraad opgehoopt, op versche en glanzige pisangbladeren, onder afdakjes in rijen geplaatst, of op sommige passers in steenen loodsen. Rund-, karbouwen- en schapen- of

geitenvleesch is er eveneens te koop, evenals pluimvee en gevogelte, somtijds zelfs civetkatten en meer dergelijke dieren. In dezelfde afdeeling zijn vleesch- en andere gerechten, evenals verschillende soorten inlandsch gebak en andere gaargekookte of -gestoomde snoeperijen te krijgen, alsook bloemen en velerlei inlandsche odeurs. Onder de voedingsmiddelen speelt, naast visch, rijst op de passer de hoofdrol. Deze wordt in kleine, van bladeren gevlochten zakken aangevoerd en onder eindeloos loven en bieden door vrouwen verkocht. Dit is ook het geval met andere levensmiddelen en allerlei keukeningrediënten, zooals peulvruchten, kernernoten, tamarinde, kokosnoten, uien, aardappelen, aardnoten, Spaansche peper en allerlei groenten, evenals met zout, peper, notemuskaat, kruidnagelen, gezouten eieren en een groote verscheidenheid van vruchten. Elders op de markt zijn kleedingstukken en lijnwaden uitgestald, of van inlandsch fabrikaat, of uit het buitenland ingevoerd en alsdan door Klingaleezen, Arabieren en andere vreemde Oosterlingen rondgevent. Hier vindt men ook alles, wat voor het maken en versieren van kleedingstukken noodig is, zooals garen, naalden, spelden, gespen, spiegeltjes, buikriemen, lint, knopen, kammen, scharen enz. Niet minder volledig is de afdeeling van inlandsche meubelen en keukengereedschappen. Zelfs kan men hier kooien voor kippen, draagmanden, rijstblokken, aarden kruiken en watervaten, drinkwaterkruiken en zelfs aarden lampjes op een driervoet krijgen. Een even groote verscheidenheid valt er te bespeuren in de afdeeling koper-, ijzer- en blikwerken, waar ook timmergereedschappen, breekijzers, kapmessen, lanspunten en velerlei houten voorwerpen te koop zijn, zooals zitbankjes, stokken voor lansen en pieken, presenteerbladen; zelfs een spinnewiel en een toestel om de katoen te zuiveren en voor het spinnewiel geschikt te maken, zien wij er.

Naast de olieverkoopters staan de medicijnverkoopsters, bij wie, behalve alle bekende specerijen, ook aluin, zwavel, benzoë, salpeter, arsenik enz. te krijgen zijn. Iets verder bieden kooplieden sieraden in goud, zilver en koper in allerlei vormen en prijzen te koop aan of ziet men tabak in velerlei gedaante uitgestald, om te pruimen of te rooken. Zelfs sigaren, ofschoon niet van de fijnste merken, zijn er te



Fig. 3. Geldwisselaar op de passer.

krijgen. Ook beoefenaars van verschillende handwerken treden er op. Hier worden stokken, krisscheeden enz. geveerd, elders wapens schoongemaakt, weer elders krissen in hunne gevesten gezet. Op geschikte punten hebben geldwisselaars (fig. 3) hun tafeltjes opgeslagen, die kleingeld in voorraad hebben en voor het wisselen van een guldenstuk 1 à 2 centen berekenen, al naar gelang de behoefte aan pasmunt al of niet groot is. Dat bedelaars, kunstmakers en dergelijk slag lieden ook voldoende vertegenwoordigd zijn, spreekt wel van zelf, evenals dat na afloop van de markt niet alle bezoekers onmiddellijk huiswaarts keeren, maar menig een den verderen dag aan ontspanning, eten en drinken wijdt.

5. Verklaring der plaat.

Op de plaat wordt een beeld gegeven van de zeer levendige passer te Pajakoemboeh of Pajakombo, de hoofdplaats der afdeeling L. Kota van de residentie Sumatra's Westkust en het eindpunt der spoorlijn, die van de Emmahaven komt

(zie de toelichting bij de plaat: *De Anaikloof*). De net aangelegde plaats is de zetel van een assistent-resident, heeft een klein garnizoen, een inlandsche school en een goed onderhouden, ruime marktplaats, welke op den passerdag door duizenden inlanders wordt bezocht. Van de lange gebouwen, welke de plaats aan drie zijden insluiten en een soort winkelgalerij vormen, is er één op den achtergrond der plaat afgebeeld. Zoowel de beneden- als de bovenverdieping zijn, achter een doorlopende galerij, verdeeld in vakken, waarvan die beneden als winkels, die boven als woningen dienen.

Op de passer staan verscheidene waringins, waarvan de kleine bladeren zware, afhangende trossen loof vormen, die eene dichte schaduw werpen, welke deze boomen zoo gezocht maken als bescherming tegen de tropische zon. Men vindt ze in Indië op nagenoeg alle openbare pleinen en markten en ook langs vele wegen. De wortels verspreiden zich als groote slangen van uit den stam en talloze luchtwortels hangen als dunne koorden neêr.

Onder een dezer waringins (links) staat een kraampje, waar eetwaren en dranken worden verkocht. De bedekking bestaat uit *kadjang*, vervaardigd uit palmbladeren (meest het blad van den nipah) en rust op een licht raamwerk van bamboe. Op een tafel zijn de eetwaren uitgestald, benevens eenige kopjes en ijzeren schotels. Om de tafel bevinden zich ruwe houten banken, waarop de klanten — bij voorkeur in gehurkte houding — plaats nemen. Niet allen echter hebben plaats kunnen vinden. Twee zitten naast het kraampje, een op den grond, de ander op een driervoet. De laatste is een vruchtenkoopman, die in zijne manden verschillende fruitsoorten meêvoert, waarvan, blijkens de op den grond verspreide schillen, reeds veel gebruik gemaakt is. Men ziet de *semangka*, een donkergroene, groote meloen met sterk rose vruchtvleesch, die ook in sectorische schijven

verkocht wordt; *pisangs* (bananen) aan 'rissen; *mangas*, eene in vele variëteiten voorkomende vrucht met licht- tot donkergeel vruchtvleesch, dunne, groene schil en grooten pit; flauwzoete, lichtrose *djamboes* enz.

De koopvrouw in het kraampje heeft 't druk en legde, om vrijer in haar bewegingen te zijn, haren hoofddoek (*tekoeloek*) af. Achter het kraampje tusschen de wortels van den waringin staat een *tempajan* of japansche martevaan, een pot van aardewerk, waarin het drinkwater wordt bewaard.

Tusschen de rijen licht verplaatsbare kraampjes (*dangau*), die men achter den waringin ziet, beweegt zich een bonte menigte. De vrouwen dragen nagenoeg zonder uitzondering op het hoofd de tekoeloek, een doek, welke geplooid wordt en achter los neêrhangt. Tot bedekking van het bovenlijf dient de lange *badjoe koeroëng*, die alleen aan den hals open is, terwijl de beenen bedekt zijn met één, soms twee of zelfs wel drie sarongs. Wordt meer dan één sarong gedragen, dan schikt men de bovenste zóó, dat de rand van de onderste te zien blijft, zooals bijv. de vrouw met de rose badjoe en de gele tekoeloek rechts en die met de gele badjoe links achter den waringin. Verder gebruiken nagenoeg alle vrouwen de *slendang*, een doek, die veelal over den schouder en dwars langs het lichaam gedragen wordt.

Ook de mannen dragen een hoofddoek, die echter niet los geplooid is, maar meestal met stijf sel in vaste plooiën wordt gelegd, zoodat hij als een hoed op- en afgezet kan worden. Een ander hoofddek sel, dat vooral op de grootere plaatsen zeer veel voorkomt, is de *kopjak*, een rechte, ronde kalot van donkere kleur, uit fluweel, laken of zelfs uit wol vervaardigd. De groote figuur geheel op den voorgrond heeft er zoo een op. Verder dragen de mannen een tot den hals toegeknoopt buis (*badjoe*), een lange, wijde broek (*serawal*) of een sarong. Bij de broek hebben zij om het middel ook

nog een doek, die echter gemakshalve dikwijls over den schouder gehangen wordt, als de étiquette ze niet noopt netjes voor den dag te komen.

Behalve andere koopwaren ziet men op de plaat vele groenten, als kool, boontjes, sla en zeer veel aardappelen. De koopman rechts in de schaduw en zijn vrouw hebben een groote partij op den grond uitgestald en trachten die aan den man te brengen; echter zonder marktgeschreeuw. Dat hoort men hier evenmin als elders op de passers. Alleen 't gegons der groote menigte verneemt men, evenals 't gepiep der vele kruiwagens, *pedattie tolak* (*pedattie* = voertuig; *tolak* = duwen), die te Pajakoemboeh gebruikt worden, terwijl men ze elders in Indië slechts bij hooge uitzondering ziet.

Specifiek Pajakoemboeisch zijn ook de groote zonnescermen, welke als kraampjes dienen en niet, zooals de elders gebruikelijke Chineesche pajoengs, van geolied papier, maar van stoffen vervaardigd zijn, terwijl eindelijk nog, als op een eigenaardig artikel, gewezen moet worden op de zeer dikke, met gedroogde grassen of varens gevulde matrassen (*kasoor*), zooals men er drie rechts tusschen de menschelijke figuren door op den grond ziet liggen.

6. Literatuur.

C. LEKKERKERKER, Land en Volk van Sumatra (Leiden 1916).
Midden-Sumatra. Reizen en onderzoekingen der Sumatra-expeditie, uitgerust door het Aardrijkskundig Genootschap, 1877—'79 (4 dln., Leiden 1881—1882).

R. D. M. VERBEEK, Topographische en geologische beschrijving van een gedeelte van Sumatra's Westkust (Batavia 1883).

J. F. HOEKSTRA, Die Oro- und Hydrographie Sumatra's (Groningen 1893).

K. GIESENHAGEN, Auf Java und Sumatra. Streifzüge und Forschungsreisen im Lande der Malaien (Leipzig 1892).

A. L. VAN HASSELT, Volksbeschrijving van Midden-Sumatra (Leiden 1882).

A. W. P. VERKERK PISTORIUS, Studien over de Inlandsche huishouding in de Padangsche Bovenlanden (Zalt-Bommel 1871).

J. E. JASPER, Het een en ander over de Padangsche Bovenlanden (Amsterdam 1908).

P. A. F. BLOM, De Padangsche Bovenlanden (Holland Express 1911).

J. L. VAN DER TOORN, Aanteekeningen uit het familieleven van den Maleier in de Padangsche Bovenlanden (Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, dl. XXVI).

H. R. ROOKMAKER, Maleische inboedels en huisdieren (Padangsche Bovenlanden) (Indische Gids, 1902, dl. II).

L. C. WESTENENK, Opstellen over Minangkabau (Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, dl. LVII, 1916).

C. POENSEN, Naar en op de Pasar (Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap, 1882).

L. TH. MAYER, Een blik in het Javaansche volksleven (Leiden 1897, dl. II, hoofdst. XIV, Bezoek aan een markt).

H. C. VAN DEN BOS, Het een en ander over het „passar” of marktwezen in de Gouvernementslanden op Java en Madoera (Koloniaal Tijdschrift, Aug. en Sept. 1913).

7. Een tocht door Sumatra.

(naar GIESENHAGEN).

Van de moeilijkheden, welke het reizen in het grootste gedeelte van Insulinde buiten Java oplevert, zoodra men de bevaarbare rivieren verlaat, kunnen wij ons nauwelijks een voorstelling vormen. Wel kan men heden ten dage per spoor en auto binnen enkele dagen ook op Sumatra van de eene kust naar de andere komen, maar tot voor een tiental jaren werd er heel wat ondernemingsgeest, volharding en geduld vereischt om een eiland zoo groot als Sumatra dwars door te trekken, zooals herhaaldelijk is geschied, o. a. ook door den Duitschen plantkundige professor GIESENHAGEN, van wiens levendig, boeiend reisverhaal hier een klein gedeelte wordt weergegeven. Hij vertrok van Palembang aan de Oostkust, bereikte langs de Moesi en haar zijrivier de Lematang, Moeara Enim, aan de Enim, een zijrivier van de Lematang, reisde van hier per wagen en te voet over land langs een ouden verkeersweg der inlanders tot aan den voet van het Barisangebergte, trok bij Kepajang over het gebergte, dat de grensscheiding vormt tusschen de residenties Palembang en Benkoelen, en bereikte zonder ongevallen de hoofdplaats Benkoelen aan Sumatra's westkust. De weg voerde langs talrijke onbeduidende plaatsjes, die men ten deele slechts op zeer uitvoerige kaarten terug kan vinden en waar zijn verschijning meer dan eens heel wat opschudding veroorzaakte, zoo b.v. te Tandjoeng Agoeng en Kebon Agoeng.

De reis tusschen deze beide plaatsen beschrijft GIESENHAGEN ongeveer als volgt: Het volgende station na Tandjoeng Agoeng zou Kebong Agoeng zijn. De streek, waardoor ik in de morgenkoelte opgeruimd verder trok, zag er in

het begin niet veel anders uit dan die, waardoor mijn weg den vorigen dag had gevoerd. Rondom het bebouwde land en de menschelijke woningen strekte zich weer onmetelijk ver de vijand der cultuur, het alang alang uit, en stellig is slechts een voortdurende, hardnekkige strijd tegen dezen vijand in staat, om de akkers en koffietuinen in stand te houden. Het doordringen in dit hoge gras, zelfs maar enkele schreden van den weg af, was met de grootste bezwaren verbonden, zooals ik, tot afkoeling van mijn jachtijver, ondervinden zou.

Ik zag namelijk op dezen dag veel exemplaren van een eksterachtigen vogel met fraai, licht koffiebruine vleugels. Om een huid te kunnen meenemen, besloot ik mijn geluk eens te beproeven. Ik behoefde niet lang te wachten, of ik zag een van deze, niet bepaald schuwe vogels omstreeks dertig pas vóór mij naast den weg op een alang-alangstengel zitten. Het schot knalde, de vederen stoven, en ik was er zeker van, dat ik mijn jachtbuit op den grond naast den stengel in het gras zou vinden. Maar ik had buiten het alang alang gerekend. Ik ging eerst vooruit op den weg tot aan de plaats, waar de vogel, omstreeks vier of vijf pas van den rand van het alang alang veld verwijderd, op den stengel gezeten had. Daarna drong ik van den kant van den weg tusschen de veel meer dan manshooge grasbundels door, maar werd in het voortdringen belet door een viltachtige massa van oude bladeren en halmen, die als een dichte bedekking tot omstreeks een meter hoogte boven den grond tusschen de nieuw opschietende halmen en bladeren werd vastgehouden. Ik beproefde mij door krachtige slagen met het kapmes een weg te banen. Maar reeds na de eerste slagen liep mij het bloed uit de hand, die door de scherpe randen der grasbladeren gewond werd. Boven op de viltbedekking te loopen is onmogelijk; daar-

voor is zij niet stevig genoeg. Bij iederen stap trapt men er door en zinkt tot aan de borst in het warnet van sterke riemen en touwen, dat door de krachtige bladeren en stengels gevormd wordt. Men moet dus langzaam aan zich vooruitwerken, door de stevigere strengen met het mes door te kappen, de minder stevige door krachtig aanzetten van het lichaam te scheuren of op zij te schuiven. Ik kwam dan eindelijk, na een voor den korten afstand belachelijk langen tijd, aan de plaats, waar ik den vogel aangeschoten had; ik zag de gaten, door het fijne schroot in de grasbladeren rondom zijn zitplaats geslagen, vond de vederen, die ik na het schot had zien vliegen, maar den gedooden vogel zag ik niet. Hij was in het warnet van jonge en oude, groene, grijze en bruine plantendeelen verdwenen als een speld in een hooiberg.

Nadat ik vervolgens nog ongeveer een mijl ver over berg en door dal gemarcheerd had, trof ik in het bosch aan den weg een schaduwrijk plekje, dat ik tot rustplaats koos om mijn wagen af te wachten. Toen ik daar zat, kwam een gezelschap, druk pratend, van zes of zeven man om den hoek van den weg. Ze waren alle met zonneschermen gewapend, want de zon brandde al aardig. Meest hadden ze pajoengs, maar een van hen verheugde zich in het bezit van een lichtkleurigen Europeeschen damesparasol en scheen niet weinig trotsch op dit bezit. Toen ze bij mij gekomen waren, plaatste hij zich ten minste zóó, dat ik het wonder moest zien en maakte hij mij ook nog op andere wijze op zijn kostbaar eigendom opmerkzaam. Nadat ik namelijk met succes het examen ten opzichte van mijn persoon had afgelegd, bekeek men met onverholen bewondering mijn geweer, en ook mijn woudmes vond algemeen bijval, zoodat de gelukkige parasolbezitter mij zijn zonnescherm er voor in ruil aanbood. Ik kon echter niet besluiten

tot den ruil, daar ik op het oogenblik het kapmes meer noodig had dan een parasol.

Eindelijk verscheen de wagen, die over den weg, welken ik te voet had afgelegd, betrekkelijk lang had gedaan, daar men onderweg veel last had gehad met de paarden. Wij moesten dien dag behalve tal van grootere en kleinere

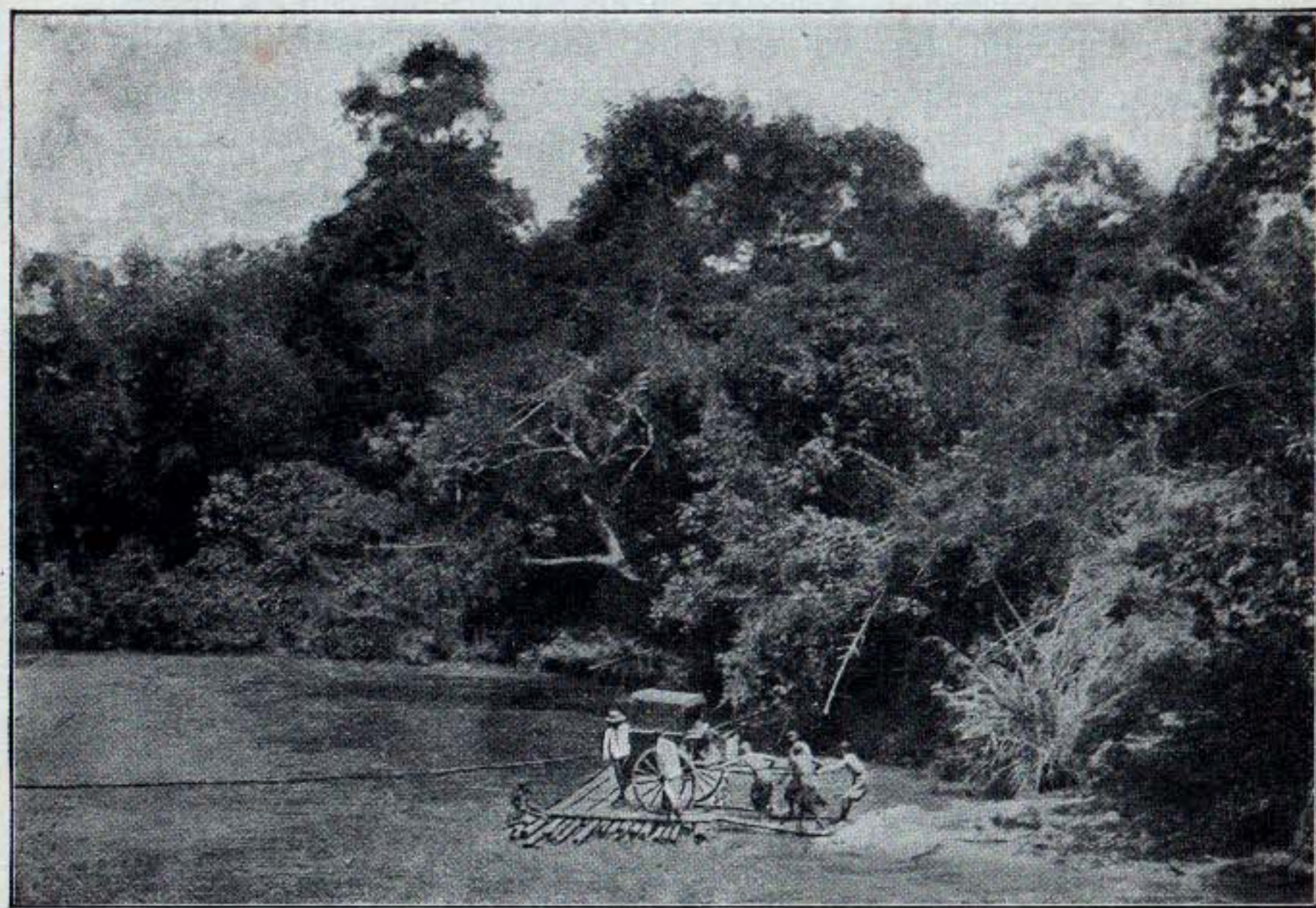


Fig. 4. Veer bij Kembang-Sirih.

ravijnen met berijdbare bruggen, nog een groote zijrivier van de Moesi op een bamboevlot over steken. Wagen en paarden werden, nadat de goederen uitgeladen waren, op halsbrekende manier met behulp van eenige koelies uit het naburige dorp Kembang-Sirih over de steile oeverhelling op het vlot gebracht (fig. 4), waarna de wagen op den anderen

oever opnieuw geladen werd en de reis voortgezet kon worden. Het overzetten had ongeveer een uur oponthoud gekost, en het was reeds drie uur in den namiddag, toen de vermoeide dieren voor den bouwvalligen en verlaten, d. w. z. ongemeubileerden pasanggrahan (houten loods om te overnachten) te Kebong Agoeng halt hielden. Nadat de bagage afgeladen was, zond ik mijn bediende naar het dorps hoofd met het verzoek mij een tafel en de een of andere zitgelegenheid te leenen. Beide werden gebracht, en ik kon het mij ten minste wat gemakkelijker op de voorgalerij maken. Inmiddels verzamelde zich het halve dorp beneden aan de korte trap. Bijzonder talrijk waren natuurlijk de kinderen vertegenwoordigd, die half schuw, half nieuwsgierig, naar mij omhoog staarden, elkander met de ellebogen aanstieten of opmerkingen toefluisterden en verschrikt zwegen, als ik naar hen keek. De volwassenen, zonder uitzondering mannen, stonden zwijgend in de rondte, staken af en toe een nieuw strootje op, en wachten de dingen af, die komen zouden. Pogingen om met hen een gesprek aan te knopen, hadden weinig succes. Wel kreeg ik op een vraag een kort antwoord, maar de gevraagde trok zich ook dadelijk wat verder terug, om een tweede aanspraak te vermijden. Eindelijk verscheen er een man, die net zoo'n stoel droeg als mij door het dorps hoofd geleend was. De stoel werd op de voorgalerij van de pasanggrahan neergezet, en weldra verscheen ook de man voor wien hij bestemd was, het dorps hoofd in eigen persoon, die na een korten groet stilzwijgend en plechtig zijn zetel innam. Het was bijna als op het tooneel. Beneden stonden de toeschouwers, op de voorgalerij links van de trap de tafel, waarop mijn planten en papieren lagen en waaraan ik gezeten was, rechts van de trap, in volle waardigheid, de dorpsburgemeester, aan wiens vriendelijkheid ik mijn stoel te danken had. Gesproken werd er

vooreerst niet. Het hoofd wenkte een van zijn menschen. Er werd hem een drinkglas gebracht, aan den voet van de trap door een ander een onrijpe kokosnoot geopend; het dorpshoofd schonk het water der noot in het glas en reikte mij dat over. Ik nam het met vriendelijken dank aan en verkwikte mij met den frisschen dronk. Daarna presenteerde ik hem een Europeesche sigaar, die gaarne en onder het goedkeurend gemompel der toeschouwers werd aangenomen. Daarmede kwam een einde aan de pantomime; het dorpshoofd opende het gesprek met de gebruikelijke vragen naar richting en doel der reis, en het einde was, dat hij mij voor den nacht gastvrijheid in zijn huis aanbood. Dit verdiende verre de voorkeur boven een verblijf in de vervallen pasanggrahan met een dak, dat niet waterdicht was, deuren en vensters, die niet goed meer sloten, met veel ratten en ongedierte als gezelschap. Ik aanvaardde daarom zonder aarzelen het vriendelijke aanbod en was blij op deze wijze een dieperen blik in de denk- en levenswijze dezer menschen te kunnen slaan, daarenboven een beter nachtverblijf te zullen krijgen.

WANDKAARTEN.

- R. VAN ASSEN, Schoolkaart van Friesland**, in 9 bladen, (grootte 165 bij 204 cM.), bijgewerkt tot heden, geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 38,00, gevernist f 40,50
-
- Dr. F. M. Th. BÖHL en G. MEIMA, Wandkaart van Palestina** met bijkaarten: De landen der Heilige Schrift en Jeruzalem, in 4 bladen, (grootte 132 bij 183 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 36,00, gevernist f 37,50
-
- P. R. BOS, Wandkaart van Azië**, in 4 bladen, Staatkundig, (grootte 136 bij 168 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 29,00, gevernist f 30,50
-
- P. R. BOS, Wandkaart van Azië**, in 4 bladen, Natuurkundig, (grootte 136 bij 168 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 29,00, gevernist f 30,50
-
- P. R. BOS, Wandkaart van Middel-, West- en Zuid-Europa**, in 9 bladen, (uitgaaf A zonder namen, uitgaaf B met namen), (grootte 194 bij 227 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 34,50, gevernist f 36,00
-
- P. R. BOS, Wandkaart van de Provincie Groningen**, in 9 bladen, (grootte 168 bij 204 cM.), bijgewerkt tot heden, geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 38,00, gevernist f 40,50
-
- P. R. BOS, R. R. RIJKENS en W. VAN GELDER, Wandkaart van Nederlandsch Oost-Indië, met afzonderlijke groote kaart van Java**, opnieuw bewerkt door W. VAN GELDER en J. F. NIERMEYER, in 12 bladen, (grootte 210 bij 235 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 47,00, gevernist 5e druk f 49,50
-
- P. R. BOS, R. R. RIJKENS en W. VAN GELDER, Wandkaart van Java**, herzien door W. VAN GELDER en J. F. NIERMEYER, in 4 bladen, (grootte 82 bij 235 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 38,00, gevernist . 5e druk f 40,50
-
- U. D. KEISER, Wandkaart van Nederland**, in 6 bladen, (grootte 167 bij 198 cM.), Uitgaaf **zonder** namen, geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 28,00, gevernist f 29,50
Uitgaaf **met** namen, geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 29,00, gevernist - 30,50
-
- H. NIEHAUS, Wandkaart van Nederlandsch Oost-Indië en Omgeving**, in 4 bladen, (grootte 145 bij 175 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 34,50, gevernist f 36,00
-
- R. NOORDHOFF, Nieuwe Wandkaart van Nederland**, herzien door K. ZEEMAN, in 6 bladen, (grootte 166 bij 185 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 43,00, gevernist 3e druk f 45,50
-
- R. NOORDHOFF, Nieuwe Wandkaart van Europa**, herzien door K. ZEEMAN, in 6 bladen, (grootte 186 bij 212 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 43,00, gevernist 2e druk f 45,50
-
- R. NOORDHOFF, Nieuwe Wereldkaart**, in 8 bladen, (grootte 164 bij 252 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 43,00, gevernist f 45,50
-
- R. NOORDHOFF en H. NIEHAUS, Eenvoudige Wandkaart van Nederlandsch Oost-Indië**, in 6 bladen, (grootte 185 bij 220 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 38,00, gevernist f 40,50
-
- H. SCHIERBEEK, Wandkaart van Europa**, in 6 bladen, (grootte 167 bij 184 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 34,50, gevernist 3e druk f 36,00
-
- S. SNIJDER en H. GROEN, Nederland en Omgeving in Vogelvlucht**, (grootte 91 bij 112 cM.), gedrukt in 9 kleuren, geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken f 6,50, geplakt op linnen, aan rollen, gevernist f 14,00

UITGAVE VAN J. B. WOLTERS — GRONINGEN, DEN HAAG.

INSULINDE IN WOORD EN BEELD.

SCHOOLPLATEN VOOR HET AARDRIJKSKUNDIG ONDERWIJS

door HENRI ZONDERVAN,

Leeraar aan de . . H. B. School met 5-j. cursus te Groningen.

NAAR OORSPRONKELIJKE AQUARELLEN VAN

W. C. C. Bleckmann, P. van Heerdt-Quarles en W. J. Ising.

— (Grootte 75 bij 105 cm.) —

1. De Chineesche Kamp te Batavia. Java.
2. Tweelingvulkaan Gedeh-Pangerango. Java.
3. Het lage Noorderstrand. Java.
4. De steile Zuidkust. Java.
5. Rijstbouw. Java.
6. De Anai-kloof. Sumatra.
7. De Sabanghaven op Poeloe Weh. Sumatra.
8. Passer te Pajakoemboeh. Sumatra.
9. Tabaksbouw in Deli. Sumatra.
10. Kampong in het Barito-stroomgebied. Borneo.
11. Groot Dajaksch huis. Borneo.
12. In de Minahasa. Celebes.

Prijs per plaat met geïllustreerde toelichting,
geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken f 4,25
Geïllustreerde toelichting afzonderlijk . . . - 0,45

Bij beschikking van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst d.d. 24 Juni 1913 zijn de platen opgenomen in den Catalogus van leermiddelen ten behoeve van de openbare Europeesche lagere scholen en van de cursussen van voortgezet en uitgebreid lager onderwijs in Nederlandsch-Indië. De waarde der platen voor het onderwijs is door deze beschikking erkend.

UITGAVE VAN J. B. WOLTERS — GRONINGEN, DEN HAAG